

УДК 32:314.7

© Т.В. Жванія, 2015

<http://orcid.org/0000-0003-1160-6254>

Т. В. Жванія

СУЧАСНА ВИМУШЕНА МІГРАЦІЯ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті здійснюється спроба аналізу соціально-політичних наслідків міграційної поведінки у сучасному глобалізованому світі. З'ясовуються типи міграційної поведінки, безпосередні та відтерміновані наслідки міграції. Автор зазначає, що багатоаспектний характер сучасної вимушеної міграції потребує подальшого міждисциплінарного вивчення та вимагає створення єдиної міграційної політики держав-реципієнтів. Перспективи подальшого аналізу вбачаються у розробці підходів до вирішення проблеми взаємної адаптації ціннісного компонента соціальної взаємодії мігрантів і суспільств-реципієнтів.

Ключові слова: міграція, вимушена міграція, мігранти, міграційна політика, країни Європейського союзу, культурна травма, права людини.

Т. В. Жванія

СОВРЕМЕННАЯ ВЫНУЖДЕННАЯ МИГРАЦИЯ: СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

В статье осуществляется попытка анализа социально-политических последствий миграционного поведения в современном глобализованном мире. Рассматриваются типы миграционного поведения, непосредственные и отсроченные последствия миграции. Автор отмечает, что многоаспектный характер современной вынужденной миграции требует дальнейшего междисциплинарного изучения и предусматривает создание единой миграционной политики стран-реципиентов. Перспективы дальнейшего анализа видятся в разработке подходов к решению проблемы взаимной адаптации ценностного компонента социального взаимодействия мигрантов и обществ-реципиентов.

Ключевые слова: миграция, вынужденная миграция, мигранты, миграционная политика, страны Европейского союзу, культурные травма, права человека.

T. V. Zhvaniia

MODERN COMPELLED MIGRATION: SOCIO-POLITICAL ASPECTS

In the article an attempt to analyze of social and political consequences of migratory behaviour in the contemporary globalized world is performed. Types of migratory behaviour, the immediate and deferred effects of migration are considered. The author notes that the multidimensional nature of contemporary compelled migration requires further interdisciplinary study and provides creation a common migration policy of the recipient countries. Prospects of further analysis are seen in developing approaches to solving the problem of mutual adaptation of the valuable component of social interaction between migrants and societies recipient.

Key words: migration, compelled migration, migrants, migration policy, the European Union, cultural injury, human rights.

Постановка проблеми. Соціально-економічні кризи, етнічні та військові конфлікти, геополітичні зміни, що відбуваються сьогодні у світі (конфлікт, що триває не одне десятиліття між Ізраїлем та Палестиною, військовий конфлікт з Ісламською Державою та Сирією, анексія частини території та озброєний конфлікт на сході України, світовий тероризм тощо), за умов розгортання глобалізаційних процесів стають рушійними силами значного збільшення кількості біженців та вимушених мігрантів у багатьох регіонах світу в цілому та у країнах Європейського союзу зокрема.

Масова безконтрольна міграція загрожує економічним колапсом і політичним вибухом, а в перспективі, і незворотною соціально-культурною трансформацією суспільств: емігранти «поглинають» державні кошти і робочі місця, що не залишається непоміченим корінним населенням країн, які їх приймають. Разом із певною часткою населення, яка висловлює солідарність вимушеним переселенцям, переважна більшість громадян висловлює своє невдоволення соціально-економічними змінами, які відбуваються у наслідок напливу мігрантів, протестами і голосуванням за консервативні, праворадикальні та націоналістичні партії, що призводить до перерозподілу політичних сил і ймовірних змін внутрішнього та зовнішнього політичного курсу країн. Слід також враховувати культурні та інших довгострокові наслідки такого припливу іноземного населення.

Аналіз актуальних досліджень. Базисом сучасних досліджень міграції та міграційних процесів, їх причин, динаміки, наслідків стали роботи таких вчених, як: Б. Андерсон, О. Бауэр, К. Бреттелл, В. Воцінін, Т. Заславська, Е. Равенштейн, Л. Рибаківський, В. Староверов, Д. Холліфілд, А. Хомра, Б. Хорєв, І. Ямзін та ін.

У дослідженнях П. Бендель, Дж. Беррі, І. Бусигіної, Дж. Елейзер, Ю. Кім, П. Кузнецова, М. Миронюк, С. Татунц, І. Цапенко та ін. висвітлюються проблеми моделей адаптації мігрантів, шляхи попередження виникнення соціальних конфліктів тощо.

Дослідженням міжнародної міграції, її передумов, міграційної політики (квотування, преференції, ізоляціонізм щодо мігрантів тощо) присвячені роботи Е. Барбашиної, В. Боінг, Г. Вітковської, Т. Фасіт, В. Чапек та ін.

Серед вітчизняних дослідників явища міграції та міграційної поведінки у теоретичному і емпіричному вимірі вивчають В. Євтух, А. Єрмолаєв, Т. Драгунова, В. Кіпень, Е. Лібанова, О. Малиновська, І. Марченко, Ю. Пахомов, І. Пелішенко, Я. Пилинський, М. Шульга та ін.

Слід зазначити, що дослідження міграційних процесів, їх безпосередніх і відтермінованих наслідків для держав-донорів і країн-реципієнтів в цілому, та соціально-політичних аспектів вимушеної міграції зокрема, невід'ємно пов'язані з особливостями розвитку цивілізації, є динамічними за своєю суттю та потребують постійного розширення та оновлення.

Тож, **мета даної статті** – проаналізувати соціально-політичні аспекти вимушеної міграції населення.

Виклад основного матеріалу. Поняття «міграція» у найбільш широкому розумінні трактується як територіальне переміщення людей (населення) або певних їх груп з одного адміністративного регіону до іншого (як в межах однієї країни, так і до інших країн), з метою тимчасового перебування на території для здійснення будь-якої діяльності (навчання, трудова діяльність тощо) або зміни постійного місця проживання незалежно від чинників, що спонукали до такого переміщення [6].

Можна виділити декілька типів міграційної поведінки в залежності від її адміністративних, правових ознак, спонукальних чинників переміщення. Так, за ознакою перетину адміністративно-територіальних кордонів і характеристики громадянства переселенців, прийнято розділяти внутрішню (переміщення населення у адміністративно-територіальних межах однієї держави), зовнішню (переміщення людей до інших держав зі зміною місця проживання на більш-менш тривалий час або назавжди) та транзитну (перебування іноземців у третій країні під час міграції до країни бажаного проживання) міграцію.

За правовим критерієм законності перебування іноземців і осіб без громадянства на території певної держави прийнято розрізняти законну (яка здійснюється визнаними, законними каналами з оформленням відповідних державних документів) та незаконну (з порушенням законних каналів або процедури в'їзду до країни) міграцію. Існують класичні механізми трансформації законного статусу міграції у незаконну – легальний в'їзд до країни іноземців або осіб без громадянства та їх перехід у нелегальний стан (через закінчення терміну законного перебування у країні) у очікуванні на відправлення до кінцевої запланованої для міграції країни незаконними шляхами (традиційно для нелегальних мігрантів України, до країн Європейського союзу). Незаконна міграція несе загрозу економічній безпеці країни-реципієнта, порушує правовий (сприяє функціонуванню розгалуженої злочинної мережі з проникнення на територію, переховування та вивозу за межі країни нелегалів; поширенню кримінальних злочинів тощо) та соціально-політичний баланс сил у державі. Проблема незаконної міграції сьогодні набуває особливої актуальності за рахунок локальних конфліктів, які провокують збільшення потоків нелегальних мігрантів, вимушених переселенців, що потребує додаткових засобів забезпечення безпеки приймаючої держави для обмеження надмірного припливу людських ресурсів [1].

Відповідно до мети та обставин здійснення міграційної діяльності населенням можна виділити економічну, освітню, релігійну (паломництво) та політичну міграцію [7].

Разом із зазначеними вище підходами до розгляду типів міграції населення, важливим аспектом аналізу міграційної поведінки населення є спосіб залучення до міграційних процесів: довільність, примусовість або вимушеність здійснення самого акту міграції. Добровільна міграція зумовлена самостійним довільним рішенням про міграцію індивіда або групи осіб. Примусова міграція – насильницьке переселення осіб державою (депортація), міграція в межах пенітенціарної системи.

Вимушена міграція передбачає зміну місця постійного проживання через військові, політичні події, переслідування на ґрунті релігії або етнічної приналежності, здійснене по відношенню до них або членів їх родин насильства. Окремим випадком вимушеної міграції є так звані внутрішньо переміщені особи – громадяни країни, які не полишають адміністративно-територіальних кордонів та мігрують у межах власної держави за вимушених обставин.

Події останнього часу у країнах Близького Сходу призвели до небувалого динамічного напливу вимушених мігрантів із Сирії та Іраку, охоплених військовим конфліктом, до Європейського союзу, що стало непростим викликом як для системи громадянських і людських цінностей, так і для економічної та політичної систем країн ЄС [2]. За даними ООН, адміністративно-територіальні межі ЄС перетнули близько 300 000 мігрантів тільки у 2015 році. «Факторами привабливості» країн Європейського союзу для легальних і нелегальних мігрантів стали: гарні соціальні виплати; значні ком'юніті мігрантів, які дозволяють швидко адаптуватися до нових соціокультурних умов без втрати власної етнокультурної ідентичності; відносно низький рівень ксенофобії, зумовлений високими гуманними цінностями титульного населення (який значно виріс унаслідок масових терактів останнього часу).

Україна також не залишилася осторонь світових міграційних процесів. Нажаль події 2014-2015 рр. на Сході та Півдні України, анексія Криму призвели до ситуації, у якій внутрішньо переміщеними особами офіційно вважаються 1 459 226 переселенців з Донбасу та Криму [3].

Ситуація вимушеної міграції має декілька аспектів: економічний – втрата матеріальних благ, фінансова невпевненість; правовий – складність у визначеності юридичного статусу у країні-реципієнті, тривалість і стадійність здобуття законного статусу громадянина, правова нерівність із титульним населенням держави; психологічний – переживання негативних життєвих подій (втрат, змін, що відбуваються до і під час переселення та у

період адаптації до нового суспільства); соціально-культурний – соціальні зміни та культурні (етнічні, релігійні тощо) відмінності у новому середовищі, ізоляція та депривація; політичний – відсутність, до повного набуття громадянства, можливості легального пливу на внутрішню та зовнішню політику держави [8, с. 93].

Так, у економічному аспекті, у результаті міграційних явищ зазнає суттєвих змін статево-віковий склад, освітньо-професійний рівень населення регіону-донора та регіону-реципієнта. З одного боку, це ліквідація дефіциту робочої сили, підвищення конкурентоздатності, ефективності праці, зростання економічних показників і гальмування інфляції (іноземні працівників більш схильні до накопичення фінансових збережень), але, з іншого – демпінг на ринку праці, посилення конкуренції, зниження якості праці (через низьку компетентність «дешевих» працівників-мігрантів, особливо у випадку вимушеної міграції), підвищення навантаження на ринок житлово-побутових послуг, виведення фінансів за кордон (до країни-донора), часто зростання рівня економічної та кримінальної злочинності, міжетнічні конфлікти (за умов відмови мігрантів до асиміляції) тощо. Цікавим є й той факт, що існують певні відмінності у розмірі оплати праці мігрантів та місцевого населення. Так, у ході дослідження диференціації трудових доходів між зовнішніми іммігрантами і місцевими працівниками Є. Поляковою та Л. Смирних було виявлено, що мігранти працюють у середньому на п'ять годин на місяць більше, ніж працівники-росіяни, а одержують на 15% менше; у Китайській народній республіці цей показник складає 37%, а у Ізраїлі – дорівнює 70%. «У залежності від стану економіки це розходження може змінюватися: диференціація трудових доходів між двома групами скорочувалася до 11–13% у періоди відносного росту економіки в 2004–2007 роках і в 2010–2012 роках, зростала до 21% у період економічної кризи в 2008-2009 роках» [5, с. 2].

У психологічному аспекті вимушена міграція є політравматичною для психіки: первинна травматизація психіки визначається історією міграції;

вторинна травматизація в умовах нового соціокультурного середовища викликається вимогами адаптації та іншими ускладненнями, що виникають після переміщення, в тому числі мігрантофобією населення, країни, що приймає переселенців [4]. Якщо перший етап травматизації психіки відбувається відносно швидко і частково завершується самим актом міграції, то вторинна травматизація може тривати достатньо довгий час.

Аналізуючи соціально-культурний аспект вимушеної міграції, необхідно зазначити, що зустріч з новою етнокультурною реальністю змушує мігрантів відмовитися від прийнятого звичного способу життя, правил і способів поведінки та прийняти нові, що часто призводить до культурного шоку, травми. У своїх дослідженнях П. Штомпка, зазначає, що вже сама ситуація вимушеної міграції є травматичною подією для переселенців. Серед симптомів культурної травми автор виділяє: синдром недовіри, похмурий погляд на майбутнє, ностальгію за минулим, політичну апатію, травми колективної пам'яті [9]. На думку П. Штомпки, сучасні глобалізаційні явища є чинником соціокультурної травматизації як титульного населення країни (через спрощення, зменшення культурної самобутності, нівелювання етнічної ідентичності та необхідності приймати традиції і культурні цінності інших як свої), так і вимушених мігрантів.

Вимушена міграція, в політичному аспекті, призводить до трансформації існуючої державно-політичної реальності під впливом переміщень населення або окремих громадян за межі адміністративно-територіальних кордонів на тривалий термін [1]. При цьому часто має місце порушення можливості легальної реалізації політичних прав вимушених мігрантів, що викликано об'єктивними факторами (наприклад, тимчасова відсутність виборчих прав, через ненабуте громадянство). Разом із цим, можлива ситуація необ'єктивного порушення реалізації виборчого права внутрішньо-переміщених осіб, що мало місце в Україні під час місцевих виборів у жовтні 2015 р. під гаслами «мінімізації маніпулювання їхніми голосами» [3]. Безпосередніми, хоча й дещо відтермінованими у часі,

соціально-політичними наслідками масштабної етнічної міграції з формуванням відособлених громад, є зростання ксенофобії та націоналізму серед титульного населення країн-реципієнтів. Так, сьогодні ми можемо спостерігати зростання активності ультраправих, націоналістичних партій та громадських об'єднань, які пропагують захист національної ідентичності та безпосередньої безпеки європейців. Нажаль, зростання наступальних настроїв помітної частини мігрантських еліт, які поділяють ідеї радикального ісламу, збільшення випадків тероризму у Європейських країнах тільки посилюють політичні проблеми інтеграції мігрантів до суспільств країн-реципієнтів.

На нашу думку, зазначені особливості вимушеної міграції, проблеми що її супроводжують та їх наслідки – є свідченням нагальної потреби у політичному діалозі всіх акторів процесу – мігрантів, релігійних, культурних і політичних лідерів держав-реципієнтів, громадських та міжнародних організацій, що здійснюють організацію та контроль за міграційними процесами, правовим супроводом інтеграції переселенців (Організація об'єднаних націй, ЮНЕСКО, Міжнародна федерація прав людини тощо). Предметом такого політичного діалогу повинні стати єдина політика у сфері регулювання міграційних процесів, створення з урахуванням усталених традицій та імплементація програм з інтеграції та адаптації мігрантів до суспільств-реципієнтів, з урахуванням ступеня соціально-психологічної готовності мігрантів до адаптації.

Єдина міграційна політика держав-реципієнтів (й, насамперед, у країнах ЄС) може допомогти спростити і прискорити процес отримання відповідного статусу вимушеними мігрантами разом із скороченням кількості економічних мігрантів без реальної дискримінації політичних або релігійних біженців, які можуть претендувати на притулок відповідно до міжнародного права. Так, для реалізації єдиної міграційної політики у країнах Європейського союзу, на думку Дж. Сороса, необхідно, по-перше, сформувати єдину систему прикордонної охорони Євросоюзу та Агенцію з

притулку та міграції ЄС, яка повинна встановити процедуру, загальні правила для працевлаштування, розробити ефективну політику, що поважає право повернення для мігрантів, що не мають права на притулок. По-друге, ЄС повинен скоординувати світові зусилля з адекватного фінансування Лівану, Йорданії, Сирії та інших країн-джерел міграції, для підтримання достатнього рівня життя внутрішньо переміщених осіб (для зменшення потоків зовнішньої міграції). Дж. Сорос зазначає, що фінансовий тягар впровадження єдиної міграційної політики повинні взяти на себе країни ЄС та Сполучені Штати Америки із залученням приватного сектору бізнесу та спонсорської допомоги неурядових громадських організацій, церковних груп тощо [10].

Вкрай важливим, на нашу думку, є врахування не лише соціально-політичних, правових і психологічних, але й відтермінованих у часі економічних наслідків зовнішньої (міжнародної) міграції населення – значний вплив на якісний та кількісний склад трудових ресурсів як країн, що приймають мігрантів, так і країн-донорів. Так, особливо актуальною проблемою найближчим часом може стати додатковий тиск вимушених мігрантів на ринок праці країн ЄС, які їх приймають.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проблема збільшення міграційних потоків у зв'язку із політичними, соціально-економічними потрясіннями, озброєними конфліктами та міжнародним тероризмом – стає однією з найбільш актуальних і гострих у глобалізованому світі сьогодні. Специфікою сучасних міграційних процесів виступають їхній глобальний і часто вимушений характер, поширеність практично на всі регіони світу та переважний вибір безпечних, комфортних і економічно стабільних держав-реципієнтів сталого розвитку. Соціально-політичними аспектами сучасної вимушеної міграції є складність у визначеності юридичного статусу мігрантів, тривалість і стадійність здобуття законного статусу громадянина, правова нерівність із титульним населенням держави; соціальні зміни та етнокультурні відмінності у новому середовищі, ізоляція

та депривація; відсутність, до повного набуття громадянства, можливості легального пливу на внутрішню та зовнішню політику держави.

Політичне регулювання міграційних процесів може бути ефективним лише у випадку успішної імплементації адекватних з позиції традицій (політичних, соціально-економічних, культурних тощо) країн-реципієнтів програм з адаптації та інтеграції мігрантів, за умов соціально-психологічної готовності останніх до адаптації в новому соціумі. Разом із цим, неможливість швидкого та ефективного розв'язання соціальних, економічних, політичних і культурних проблем, які ставить вимушена міграція перед глобалізованим світом, свідчить про те, що ми перебуваємо на початковому етапі розробки підходів до вирішення як проблеми взаємної адаптації ціннісного компоненту соціальної взаємодії суспільства-реципієнта та груп мігрантів, що знаходяться в іншокультурному середовищі, так і проблеми вимушеної міграції в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович М.Ю. Политические аспекты миграционных процессов в современной Европе : автореф. дисс... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 / М.Ю. Апанович. — М., 2013. — 32 с.
2. Дисэн Г. Евроинтеграция поневоле? Оценивая «наступательный» характер ОПБО ЕС / Г. Дисэн // Полис. — 2015. — № 6. — С. 81—102.
3. Доронюк Т. Огляд ситуації з внутрішньо переміщеними особами в Україні липень-серпень 2015 року [Електронний ресурс] / Т. Доронюк, А. Солодько. — Режим доступу : <http://www.cedos.org.ua/uk/migration/ohliad-sytuatsii-z-vnutrishno-peremishchenymu-osobamy-v-ukraini-za-lypen-serpen-2015-roku>
4. Жванія Т.В. Психологічні аспекти вимушеної міграції: у пошуках стратегій стійкого розвитку / Т.В. Жванія // Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 23-24 жовтня 2015 року). — Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. — С. 329—330.
5. Мануйлова А. Вычет за национальность / А. Мануйлова // Газета «Коммерсантъ». — 2015. — № 214.
6. Марченко І.І. Поняття «міграція населення» в контексті сучасних соціологічних досліджень / І.І. Марченко, І.І. Пелішенко, В.О. Пелішенко // Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки: Зб. наук. пр. / Харківський національний університет імені Г.С. Сковороди. — Харків, 2012. — Вип 1. — С. 110—119.

7. Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / [упоряд. О.А. Малиновська]. — К. : НІСД, 2011. — 344 с.
8. Сунгуров А.Ю. Права человека как предмет политической науки и как междисциплинарная концепция / А.Ю. Сунгуров // Полис. — 2010. — № 6. — С. 90–105.
9. Штомпка П. Социальное изменение как травма / П. Штомпка // Социс. — 2001. — № 1. — С. 6—16.
10. Soros G. Rebuilding the Asylum System [Електронний ресурс] / George Soros // Project Syndicate. — 2015. — Sept. 26. — Режим доступу : <http://www.project-syndicate.org/commentary/rebuilding-refugee-asylum-system-by-george-soros-2015-09>.